

Gazali Bölüm 1

03.06.2026

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SARP

msarp@kku.edu.tr

www.mustafasarp.com

Giriş

Felsefe tarihinde hakikatin doğası ve kesin bilgiye ulaşma çabası, düşünürleri derin epistemolojik sorgulamalara itmiştir. Bu bağlamda, İslam düşüncesinin önemli ismi Gazzâlî ile modern Batı felsefesinin kurucu figürü Descartes, hakikate ulaşma yolunda benzer şüphe süreçlerinden geçmiş olsalar da, yollarının sonunda farklı felsefi temellere ulaşmışlardır. Gazzâlî'nin Epistemolojik Krizi ve Şüphe Süreci

Gazzâlî, Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nin baş müderrisi olarak kariyerinin, şanın ve otoritesinin zirvesindeyken ağır bir entelektüel kriz yaşamıştır. Bu krizin temelinde "içinde hiçbir şüphe barındırmayan, hata ihtimali olmayan bilgi" olarak tanımladığı kesin bilgiye (yakîn) ulaşma çabası yer almaktadır. Gazzâlî ilk olarak, bireylerin inançlarının çoğunun çevre ve ailelerinden duydukları "taklit" zincirine dayandığını saptamıştır. Yahudi çocuğun Yahudi, Hristiyan çocuğun Hristiyan, Müslüman çocuğun ise Müslüman olarak yetiştiğini gözlemleyen düşünür, hakikate ulaşmak için her türlü ön kabulü ve taklidi yıkmak gerektiğine hükmetmiştir. Nitekim, gençlik yıllarından itibaren körü körüne taklitten sıyrıldığını, asli fitratı ve taklidi inançların gerçek yüzünü kavramak amacıyla araştırmalara koyulduğunu belirtmiştir. Bu kopuş, Gazzâlî'yi her şeyden şüphe etmeye yöneltmiştir. İlk aşamada, gözün güneşi küçük bir tepsi gibi görmesine karşın aklın onun dünyadan büyük olduğunu kanıtlamasından yola çıkarak duylara güvenilemeyeceğini savunmuştur. Duyuların yanılttığı noktada aklın hakemliğine başvurmuş, ancak kriz bu evrede daha da derinleşmiştir. Gazzâlî matematiksel ve mantıksal zorunlulukları da şüpheyeye dahil ederek "rüya argümanını" öne sürmüştür. Rüya da görülen şeylere uyurken inanıldığını ancak uyanınca asılsız olduklarının anlaşıldığını belirten düşünür; uyanırken akıl edilen şeylerin de aklın ötesindeki başka bir makama göre rüya mesabesinde olabileceği ihtimalini sorgulamıştır. Bu rasyonel sarsıntı onu, ders anlatamayacak kadar hastalanmasına neden olan ve iki ay süren ağır bir şüpheciliğe (safsataya) sürüklemiş, hakikatin hiçbir şekilde bilinmeyeceği hissine kapılmasına yol açmıştır.

Hakikati Arayan Ekollerin Eleştirisi ve Krizden Çıkış

Gazzâlî, krizden mantıksal kanıtlar veya felsefi akıl yürütmelerle çıkmamıştır; zira akıl yürütmek için bizzat aklın ilkelerine güvenmek gerekmektedir. Kendi ifadesiyle bu hastalıktan kurtuluşu, Yüce Allah'ın göğsüne akıttığı ve pek çok bilginin anahtarı olan "İlahi Nur" sayesinde gerçekleşmiştir. Bu sezgisel aydınlanma ile aklın zorunlu ilkelerine olan güveni

yeniden tesis edilmiş ve hakikate ulaşan farklı yolları incelemeye başlamıştır. Bu süreçte dört temel grubu değerlendirmiştir:

Kelâmcılar (Mütekellimîn): İnancı aklî delillerle savunan kelim ilminin, dini bidatçilere karşı korumada faydalı olduğunu kabul etmiştir. Ancak kelamcılarının karşıtlarını çürütürken doğruluğu kesin olmayan öncüller (meşhurat) kullanmaları nedeniyle, bu yöntemin şüpheyi tamamen yok etmek ve "hakikati keşfetmek" için yetersiz kaldığını belirtmiştir.

Batınîler (Talîmiyye): Hakikatin ancak masum (hata yapmaz) bir "İmam"ın öğretisiyle bilinebileceğini savunan ve aklı devre dışı bırakarak gizli bir otoriteye körü körüne itaati öngören bu yaklaşımı sert bir şekilde reddetmiştir.

Filozoflar (Felasife): Felsefeyi matematik, mantık, doğa bilimleri ve metafizik olarak kısımlara ayırmıştır. Mantık ve matematikteki kesinliği takdir edip bu alanları reddetmenin dine zarar vereceğini söylese de; filozofların Tanrı'nın zatı ve evrenin yaratılışı gibi metafizik konularda aynı kesinliği gösteremeyip zanna düştüklerini savunmuştur.

Sufiler (Mutasavvıfa): Son çare olarak yöneldiği tasavvufun, sadece ilimle öğrenilemeyecek ancak yaşanarak (hâl ve zevk ile) tecrübe edilebilecek bir yol olduğunu fark etmiştir. Sufilerin laf değil hâl adamı olduklarını ve geriye kalan bilginin ancak zevk (manevi tecrübe) ile elde edilebileceğini kesin olarak anlamıştır.

Gazzâlî, tasavvufî tecrübeye aklın ötesinde bir sezgi ve keşf yetisinin açıldığını ifade etmiştir. Tıpkı duyuların aklın kavradıklarını idrak edememesi gibi, aklın da ancak peygamberlik (nübüvvet) ve velayet makamının nurlarıyla kavranabilecek hakikatleri idrakte yetersiz kaldığını ilan etmiştir.

Descartes ve Rasyonel Temelin İnşası

Gazzâlî'nin yaşadığı sürece benzer bir teorik yolculuğa çıkan Descartes, zihnin hakikati bulması için dört temel kural belirlemiştir. Birinci ve en önemli kuralı; acelecilikten kaçınarak doğruluğunu apaçık bilmediği hiçbir şeyi doğru kabul etmemek ve yalnızca zihninde şüphe edilemeyecek kadar açık ve seçik beliren şeyleri yargılarına katmaktır. Descartes bu kuralı işlettikçe Gazzâlî gibi o da duyulara ve uyanıklık haline şüphe düşürmüştür. Duyuların insanı aldattığını ve uyanırken sahip olunan düşüncelerin rüyadayken de akla gelebileceğini hesaba katarak; zihnine giren her şeyin rüya yanılsamalarından farksız olduğunu farz etmeye karar vermiştir. Her şeyin yanlış bir rüya olduğunu düşündüğü sırada geriye sarsılmaz tek bir hakikat kalmıştır: Şüphe eden, düşünen benliğin varlığı. "Düşünüyorum, öyleyse varım" (Cogito, ergo

sum) yargısını felsefesinin ilk ilkesi olarak kabul eden Descartes, bu ilkeyi modern felsefenin temel taşı yapmıştır.

İki Düşününürün Kesişim ve Ayrışma Noktaları

Gazzâlî ve Descartes'ın epistemolojik süreçlerinde üç temel şaşırtıcı benzerlik göze çarpar:

Geleneksel Bilginin (Taklidin) Reddi: Her ikisi de hakikate ulaşmak için "sıfır noktasına" dönülmesi gerektiğine inanmış; çevre, aile ve eğitimden gelen kalıplaşmış bilgileri yıkmakla işe başlamışlardır.

Duyuların Güvenilmezliği: Güneş'in boyutu örneğindeki gibi, duyuların insanı yanılttığını kabul ederek duyuusal bilgiyi kesin hakikat olarak reddetmişlerdir.

Rüya Argümanı: Felsefe tarihindeki en ilginç paralelliklerden biri olarak, aklın veya uyanıklık halinin kesinliğini sorgularken "Şu an rüya görmediğimi nereden bilebilirim?" sorusunu merkeze alan rüya argümanını kullanmışlardır.

Ancak bu iki düşünür metodolojik ve sonuçsal açılardan derin farklılıklara (ayrışma noktalarına) sahiptir:

Şüphenin Niteliği: Gazzâlî'nin şüphesi; istemsizce gelişen, onu hasta eden ve ders vermesini engelleyen varoluşsal/psikolojik bir krizken; Descartes'ın şüphesi hakikati bulmak için bilinçli ve kontrollü olarak kurgulanmış metodik bir araçtır.

Aklın Sınırları ve Krizden Çıkış: Gazzâlî aklı sınırlı bulur, onun metafizik hakikatlerde yetersiz kalarak tıkanıldığını belirtir. Bu nedenle krizden mantıkla değil, kalbine doğan ilahi nur (sezgi/keşf) ve tasavvufi tecrübeyle çıkar. Descartes ise aklı evrensel ve sınırsız bir otorite olarak görür; doğru metotla her hakikate ulaşılabilceğine inanarak krizden yine aklın kendisiyle (Cogito çıkarımıyla) kurtulur.

Ulaşılan Temel Gerçek: Gazzâlî için hakikatin asıl kaynağı nübüvvet nurları ve manevi tecrübeyken; Descartes için bu kaynak açık ve seçik düşünen insan aklıdır.

Sonuç

Gazzâlî ve Descartes'ın epistemolojik sorgulamaları düşünce tarihinde farklı ufuklar açmıştır. Gazzâlî, aklın sınırlarını gösterip onu kendi sınırları içine çekilmeye zorlayarak vahye, sezgiye ve tasavvufa kapı aralamış ve İslam felsefesinde yeni bir dönem başlatmıştır. Descartes

ise Ő pheyi aklın mutlak egemenliğini kurmak i in bir manivela olarak kullanmıŐ  ve hakikatin merkezine "d Ő nen  zneyi" yerleŐ tirerek Modern Batı Felsefesi'ni inŐ a etmiŐ tir.